

معادلات دیفرانسیل معمولی

۱.۶ معادله دیفرانسیل معمولی مرتبه اول

۲.۶ معادله دیفرانسیل معمولی مرتبه دوم همگن با ضرایب ثابت

مقدمه

اغلب در رشته های مختلفی مانند مهندسی، پزشکی و اقتصاد و ... برای بیان مسأله معینی نیاز به ساخت مدل ریاضی می گردد. معمولاً این مدل های ریاضی، معادلاتی شامل یک تابع مجهول و مشتقات تابع نسبت به متغیرهای مستقل هستند. چنین معادلاتی را معادلات دیفرانسیل می نامند و هدف این فصل ارائه روش هایی برای حل این نوع معادلات است.

بخش ۶. ۱ معادله دیفرانسیل مرتبه اول

منظور از یک معادله دیفرانسیل یعنی معادله‌ای که دسته کم شامل یک مشتق

$$y' = f(x), \quad y'' = f''(x), \dots$$

از تابع $y = f(x)$ و اغلب خود تابع ("مشتق صفرم") باشد. یک معادله دیفرانسیل را از مرتبه n گویند، در صورتی که n بالاترین مرتبه مشتقی باشد که در آن آمده است. برای نمونه معادلات دیفرانسیل‌های زیر به ترتیب از مرتبه 1، 2 و 4 می‌باشند.

$$2xy' - 5y = x, \quad 2y'' + x^2y = 0, \quad y^4 = 2x^2$$

تعریف ۱.۶

معادله دیفرانسیل

اگر F یک تابع از $n+2$ متغیر مستقل باشد، معادله

$$F(x, y, y', y'', \dots, y^{(n)}) = 0 \quad (1)$$

یک معادله دیفرانسیل معمولی مرتبه n نامیده می‌شود که رابطه‌ای است بین متغیر مستقل x و تابع $y(x)$ و n مشتق آن.

جواب معادله دیفرانسیل

ابتدا بحث را به تعیین جواب معادلاتی مرتبه اول زیر اختصاص می‌دهیم.

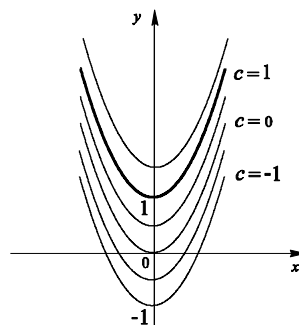
$$F(x, y, y') = 0$$

(۲)

که در این معادله y' همیشه باید به عنوان شناسه F موجود باشد، زیرا در غیر این صورت (۲) یک معادله دیفرانسیل نخواهد بود. ساده‌ترین نوع معادله دیفرانسیل مرتبه اول به صورت $y' = f(x)$ می‌باشد، که جواب عمومی آن با تعریف انتگرال نامعین برابر است با:

$$y = \int f(x) dx + C$$

برای نمونه معادله دیفرانسیل $y' = 2x$ دارای جواب عمومی زیر می‌باشد (شکل ۱).

شکل ۱ - چند جواب عمومی به همراه یک جواب خصوصی از معادله $y' = 2x$

$$y = \int 2x dx + C = x^2 + C$$

به منظور تعیین یک جواب خاص، (تعیین ثابت C) به یک شرط $y_0 = y(x_0)$ نیاز داریم که به شرط اولیه معروف است، که اگر معادله $y' = 2x$ همراه با شرط $y(1) = 2$ باشد، نتیجه می‌شود:

$$2 = 1 + C \Rightarrow C = 1$$

بنابراین $y = x^2 + 1$ یک جواب خصوصی است. این جواب در شکل (۱) پررنگ تر نمایش داده شده است.

■ جواب عمومی و خصوصی

منظور از جواب معادله (۲) تابعی چون $y = \phi(x)$ است به طوری که در یک بازه مانند I در معادله (۲) صدق کند، یعنی داشته باشیم:

$$F(x, \phi(x), \phi'(x)) = 0$$

همانند نمونه بالا که $y = x^2 + 1$ ، $y = x^2 - 1$ و همه جواب‌های معادله می‌باشند. در حالت کلی همانند $y = x^2 + C$ در نمونه بالا، رابطه $y = \phi(x, C)$ که در آن C یک ثابت اختیاری است جواب عمومی نامیده می‌شود. با توجه به شرط آغازی ثابت C ، قابل تعیین است، که جواب حاصل جواب خصوصی نامیده می‌شود.

مثال ۱ جواب معادله دیفرانسیل

جوابهای معادله دیفرانسیل $y'' - 5y' + 6y = 0$ به صورت $y = c_1 e^{2x} + c_2 e^{3x}$ می‌باشد. زیرا اگر قرار دهیم $y = e^{2x}$ آنگاه داریم: $y' = 2e^{2x}$ و $y'' = 4e^{2x}$. اگر در معادله قرار دهیم می‌بینیم که:

$$4e^{2x} - 10e^{2x} + 6e^{2x} = 0, \forall x$$

به همین صورت $y = e^{3x}$ نیز جواب معادله است. به طور کلی می‌توان نشان داد که هر یک از توابع $y = c_1 e^{2x}$ و $y = c_2 e^{3x}$ که در آنها c_1 و c_2 ثابتهای دلخواه هستند، جواب معادله می‌باشند. علاوه بر این تابع $y = c_1 e^{2x} + c_2 e^{3x}$ جواب معادله است که به آن جواب عمومی معادله دیفرانسیل می‌گوییم.

معادله دیفرانسیل جدایی پذیر

تعریف ۲.۶

معادله دیفرانسیل جدایی پذیر

معادله دیفرانسیل مرتبه اول $M(x) + N(y)y' = 0$ که پس از تبدیل y' به $\frac{dy}{dx}$ و ضرب آن در dx به صورت زیر در می‌آید

$$M(x)dx + N(y)dy = 0 \quad (۳)$$

را معادله دیفرانسیل مرتبه اول جدایی پذیر می‌نامیم.

که در آن جمله اول سمت چپ فقط شامل x و جمله دوم فقط شامل y است، به این معنی که متغیرها از هم جدا شده‌اند. برای حل معادله فوق کافی است از دو طرف آن انتگرال بگیریم.

$$\int M(x)dx + \int N(y)dy = C \quad (۴)$$

مثال ۲ معادله دیفرانسیل جدایی پذیر

جواب عمومی معادله $y' = e^{x+y}$ را به دست آورده، سپس یک جواب خصوصی که در شرط $y(0) = 0$ صدق می‌کند، برای آن تعیین می‌کنیم.

حل: ابتدا معادله فوق را به صورت $\frac{dy}{dx} = e^x e^y$ می نویسیم. ملاحظه می گردد با نوشتن معادله به صورت $e^x dx = e^{-y} dy$

متغیرهای x و y از هم جدا شده و با انتگرال گیری از طرفین داریم:

$$\int e^x dx - \int e^{-y} dy = c$$

بنابر این جواب عمومی معادله عبارت است از:

$$e^x + e^{-y} = c$$

اکنون برای یافتن جواب خصوصی مقدار c را طوری می یابیم که شرط $y(0) = 0$ برقرار باشد. با قرار دادن $x = 0$ و

$y = 0$ ($y(x_0) = y_0$) در جواب عمومی، $c = 2$ به دست می آید. پس جواب خصوصی معادله فوق برابر است با:

$$e^x + e^{-y} = 2$$

■

مثال ۳

معادله دیفرانسیل جدایی پذیر

جواب عمومی معادلات زیر را می یابیم:

$$(a): y' = 1 + x^2 + y^2 + x^2 y^2$$

$$(b): 3x^2(y+3)dx + (x^3+2)dy = 0$$

حل (a): معادله فوق را به صورت زیر می نویسیم:

$$\frac{dy}{dx} = 1 + x^2 + y^2(1 + x^2) = (1 + x^2)(1 + y^2)$$

پس متغیرهای x و y را می توان از هم جدا نمود:

$$(1 + x^2)dx = \frac{dy}{1 + y^2}$$

با انتگرال گیری از طرفین رابطه فوق داریم:

$$\int (1 + x^2)dx + c = \int \frac{dy}{1 + y^2}$$

یا:

$$x + \frac{x^3}{3} + c = \tan^{-1} y$$

پس جواب عمومی عبارت است از:

$$y = \tan\left(x + \frac{x^3}{3} + c\right)$$

حل (b): با تقسیم طرفین معادله $(y+3)(x^3+2)$ متغیرها جدا می شوند و داریم:

$$\frac{3x^2}{x^3+2} dx = -\frac{dy}{y+3}$$

با انتگرال گیری از طرفین معادله فوق داریم:

$$\int \frac{3x^2}{x^3+2} dx = -\int \frac{dy}{y+3} + c$$

یا:

$$\ln|(x^3+2)| = -\ln|(y+3)| + c \Rightarrow \ln|(x^3+2)(y+3)| = c$$

پس نتیجه می شود:

$$\left| (x^3 + 2)(y + 3) \right| = e^c$$

چون e^c یک ثابت دلخواه است پس قرار می دهیم: $e^c = c$ لذا جواب عمومی برابر است یا:

$$(x^3 + 2)(y + 3) = c \Rightarrow y = 3 - \frac{c}{x^3 + 2}$$

■

معادله دیفرانسیل همگن

تعریف ۳.۶

معادله همگن

تابع دو متغیره $f(x, y)$ را همگن و از درجه n مینامیم، هر گاه به ازای هر $\lambda \neq 0$ و به ازای زوج مرتب (x, y) و $(\lambda x, \lambda y)$ که در حوزه تعریف تابع باشند، داشته باشیم:

$$f(\lambda x, \lambda y) = \lambda^n f(x, y)$$

معادله همگن

مثال ۴

نشان می دهیم که تابع $f(x, y) = x^3 + 2xy^2$ همگن و از درجه ۳ و تابع $f(x, y) = \frac{1}{x+y}$ همگن و از درجه صفر، ولی

تابع $f(x, y) = x^2 + y$ همگن نیست.

حل: برای تابع $f(x, y) = x^3 + 2xy^2$ داریم:

$$f(\lambda x, \lambda y) = (\lambda x)^3 + 2(\lambda x)(\lambda y)^2 = \lambda^3(x^3 + 2xy^2) = \lambda^3 f(x, y)$$

پس این تابع همگن و از درجه ۳ است.

برای تابع $f(x, y) = \frac{1}{x+y}$ داریم:

$$f(\lambda x, \lambda y) = \frac{1}{\lambda x + \lambda y} = \frac{1}{\lambda(x+y)} = \lambda^{-1} \frac{1}{x+y} = \lambda^{-1} f(x, y)$$

پس این تابع همگن و از درجه -۱ است.

برای تابع $f(x, y) = x^2 + y$ داریم:

$$f(\lambda x, \lambda y) = (\lambda x)^2 + \lambda y = \lambda^2 x^2 + \lambda y$$

این تابع همگن نیست.

■

تعریف ۴.۶

معادله دیفرانسیل همگن

$M(x, y)dx + N(x, y)dy = 0$ را همگن گوئیم هر گاه دو تابع $M(x, y)$ و $N(x, y)$ هر دو همگن از یک درجه باشند.

معادله دیفرانسل همگن

مثال ۵

جواب عمومی معادله دیفرانسل $(x^2 + y^2)dx + 2xydy = 0$ را می یابیم.

حل: معادله فوق همگن و از درجه ۲ می باشد زیرا توابع $M(x, y) = x^2 + y^2$ و $N(x, y) = 2xy$ هر دو همگن از درجه ۲ می باشند. برای حل این معادله دیفرانسل، ابتدا آن را به صورت زیر می نویسیم:

$$\frac{dy}{dx} = \frac{x^2 + y^2}{2xy} = -\frac{1}{2}\left(\frac{x}{y} + \frac{y}{x}\right)$$

حال اگر قرار دهیم $y = xv$ آنگاه داریم:

$$x \frac{dv}{dx} + v = -\frac{1}{2}\left(\frac{1}{v} + v\right) = -\frac{1}{2}\left(\frac{v^2 + 1}{v}\right)$$

لذا داریم:

$$x \frac{dv}{dx} = -\frac{1 + 3v^2}{2v} \Rightarrow \frac{dx}{x} = -\frac{2v}{1 + 3v^2} dv$$

مشاهده می شود که با این تغییر متغیر ($\frac{y}{x} = v$)، متغیرهای x و v از هم جدا می شوند. اکنون با انتگرال گیری از طرفین داریم:

$$\int \frac{dx}{x} = -\int \frac{2v}{1 + 3v^2} dv \Rightarrow \ln|x| + \frac{1}{3} \ln|1 + 3v^2| = c$$

پس:

$$\ln|x^3(1 + 3v^2)| = c' = \ln c'' \Rightarrow x^3(1 + 3v^2) = e^{\ln c''} = c$$

اکنون با قرار دادن $\frac{y}{x} = v$ جواب عمومی برابر است:

$$x^3 + 3xy^2 = c$$

■

معادله دیفرانسل همگن

مثال ۶

جواب عمومی معادله دیفرانسل $x \cos\left(\frac{y}{x}\right)y' = x \sin\left(\frac{y}{x}\right) + y \cos\left(\frac{y}{x}\right)$ را می یابیم.

حل: معادله فوق همگن و از درجه ۱ می باشد زیرا توابع $M(x, y) = x \cos\left(\frac{y}{x}\right)$ و $N(x, y) = x \sin\left(\frac{y}{x}\right) + y \cos\left(\frac{y}{x}\right)$

هر دو همگن از درجه ۱ می باشند. برای حل این معادله دیفرانسل، ابتدا آن را به صورت زیر می نویسیم:

$$\frac{dy}{dx} = \frac{x \sin\left(\frac{y}{x}\right) + y \cos\left(\frac{y}{x}\right)}{x \cos\left(\frac{y}{x}\right)} = \frac{\sin\left(\frac{y}{x}\right) + \frac{y}{x} \cos\left(\frac{y}{x}\right)}{\cos\left(\frac{y}{x}\right)}$$

حال اگر قرار دهیم $\frac{y}{x} = v$ آنگاه داریم:

$$x \frac{dv}{dx} + v = \frac{\sin v + v \cos v}{\cos v} \Rightarrow x \frac{dv}{dx} = \frac{\sin v}{\cos v} = \tan v$$

لذا داریم:

$$\frac{dx}{x} = \frac{dv}{\tan v} = \cot v dv$$

اکنون با انتگرال گیری از طرفین داریم:

$$\int \frac{dx}{x} = \int \cot v dv + c \Rightarrow \ln|x| = \ln|\sin v| + c$$

پس:

$$\ln \left| \frac{x}{\sin(\frac{y}{x})} \right| = c \Rightarrow \frac{x}{\sin(\frac{y}{x})} = e^c$$

در نتیجه جواب عمومی عبارت است از:

$$\frac{x}{\sin(\frac{y}{x})} = e^c \Rightarrow \frac{y}{x} = \sin^{-1} \frac{x}{e^c} \Rightarrow y = x \sin^{-1} \frac{x}{e^c}$$

■

معادله دیفرانسیل کامل

تعریف ۵.۶

معادله دیفرانسیل کامل

معادله دیفرانسیل مرتبه اول $M(x, y)dx + N(x, y)dy = 0$ را کامل گوئیم، هرگاه تابع دو متغیره $f(x, y)$ وجود داشته باشد به طوری که:

$$df = M(x, y)dx + N(x, y)dy \quad (۵)$$

بنابر این $df = 0$ پس تابع $f(x, y)$ ثابت می باشد. یعنی $f(x, y) = c$.

مثال ۷

معادله دیفرانسیل کامل

معادله دیفرانسیل $3x^2 + 2ydy = 0$ کامل است زیرا اگر تعریف کنیم: $f(x, y) = x^3 + y^2$ ، آنگاه داریم:

$$df = 3x^2 + 2ydy$$

پس جواب عمومی معادله دیفرانسیل فوق عبارت است از:

$$x^3 + y^2 = c$$

■

نکته ۱

جواب عمومی یک معادله دیفرانسیل را در حالت کلی نمی توان به صورت مثال فوق یافت. به کمک قضیه زیر شرط کامل بودن یک معادله دیفرانسیل را در می یابیم.

قضیه ۱۰.۶

شرط لازم و کافی برای کامل بودن یک معادله دیفرانسیل

اگر در معادله (۵) توابع $M(x, y)$ و $N(x, y)$ در یک ناحیه R از صفحه- xy پیوسته و در این ناحیه دارای مشتق های جزئی مرتبه اول پیوسته باشند، آنگاه شرط لازم و کافی برای آن که معادله دیفرانسیل کامل باشد آن است که:

$$M_y(x, y) = N_x(x, y) \quad (۶)$$

معادله دیفرانسیل کامل

مثال ۸

نشان می دهیم که معادلات زیر کامل است و جواب عمومی آنها را می یابیم.

_____

$$(y + \cos x)dx + (x + \sin y)dy = 0 \quad \text{(b)} \quad (3x^2 + 4xy)dx + (2x^2 + 2y)dy = 0 \quad \text{(a)}$$

حل (a): در معادله فوق داریم:

$$\begin{cases} M(x, y) = 3x^2 + 4xy \\ N(x, y) = 2x^2 + 2y \end{cases} \Rightarrow M_y = 4x = N_x$$

پس معادله دیفرانسل بالا کامل است. برای حل آن به دنبال تابعی مانند $f(x, y)$ هستیم که

$$df = (3x^2 + 4xy)dx + (2x^2 + 2y)dy = M(x, y)dx + N(x, y)dy$$

از طرفی می دانیم دیفرانسیل تابع دو متغیره $f(x, y)$ برابر است با:

$$df = \frac{\partial f}{\partial x} dx + \frac{\partial f}{\partial y} dy$$

از روابط بالا نتیجه می گردد:

$$\frac{\partial f}{\partial y} = N(x, y) \quad \text{و} \quad \frac{\partial f}{\partial x} = M(x, y)$$

لذا برای یافتن تابع $f(x, y)$ اگر از $\frac{\partial f}{\partial x} = M(x, y)$ نسبت به x انتگرال بگیریم داریم:

$$f(x, y) = \int \frac{\partial f}{\partial x} dx = \int M(x, y) dx = f(x, y) + g(y)$$

اکنون با توجه به این که $\frac{\partial f}{\partial y} = N(x, y)$ پس داریم:

$$N(x, y) = \frac{\partial f}{\partial y} = \frac{\partial}{\partial y} (f(x, y) + g(y)) = f'(x, y) + g'(y)$$

از رابطه بالا مقدار $g'(y)$ و با انتگرال گیری از آن نسبت به y مقدار $g(y)$ به دست آمده، بنابراین تابع به دست می آید.

اکنون با توجه به مطالب بالا داریم:

$$f(x, y) = \int M(x, y) dx = \int (3x^2 + 4xy) dx = x^3 + 2x^2y + g(y)$$

اگر از جواب فوق نسبت به y مشتق بگیریم داریم و آن را با $N(x, y) = 2x^2 + 2y$ برابر قرار دهیم داریم:

$$2x^2 + 2y = N(x, y) = 2x^2 + g'(y) \Rightarrow g'(y) = 2y$$

حال با انتگرال گیری نسبت به y داریم: $\int g'(y) dy = \int 2y dy$. پس $g(y) = y^2$. در نتیجه جواب عمومی برابر است با:

$$f(x, y) = x^3 + 2x^2y + y^2 = c$$

حل (b): در معادله فوق داریم:

$$\begin{cases} M(x, y) = y + \cos x \\ N(x, y) = x + \sin y \end{cases} \Rightarrow M_y = 1 = N_x$$

پس معادله دیفرانسل بالا کامل است. برای حل آن به دنبال تابعی مانند $f(x, y)$ هستیم که

$$f(x, y) = \int M(x, y) dx = \int (y + \cos x) dx = xy + \sin x + g(y)$$

اگر از جواب فوق نسبت به y مشتق بگیریم داریم و آن را با $N(x, y) = x + \sin y$ برابر قرار دهیم داریم:

$$x + \sin y = N(x, y) = x + g'(y) \Rightarrow g'(y) = \sin y$$

حال با انتگرال گیری نسبت به y داریم: $\int g'(y) dy = \int \sin y dy$. پس $g(y) = -\cos y$. در نتیجه جواب عمومی برابر

است با:

$$f(x, y) = xy + \sin x - \cos y = c$$

■

■ عامل انتگرال ساز

اگر معادله دیفرانسیل $M(x, y)dx + N(x, y)dy = 0$ کامل نباشد، گاهی می توان یک تابع غیر صفر μ که به x یا y یا هر دو بستگی دارد، یافت به طوری که معادله $\mu M(x, y)dx + \mu N(x, y)dy = 0$ کامل باشد. یعنی $(\mu M)_y = (\mu N)_x$. در این صورت تابع μ یک عامل انتگرال ساز معادله نامیده می شود.

عامل انتگرال ساز

مثال ۹

معادله دیفرانسیل $2ydx + xdy = 0$ کامل نیست، ولی با ضرب $\mu(x) = x$ معادله کامل می شود. یعنی معادله $2xydx + x^2dy = 0$ کامل است.

■ تعیین عامل انتگرال ساز

اگر در معادله دیفرانسیل $M(x, y)dx + N(x, y)dy = 0$ داشته باشیم $M_y \neq N_x$ ، آنگاه عامل انتگرال ساز را به دو صورت زیر می توان یافت:

$$1- \text{ اگر } g(x) = \frac{\frac{\partial M}{\partial y} - \frac{\partial N}{\partial x}}{N} \text{ تابعی از } x \text{ باشد آنگاه عامل انتگرال ساز برابر است با: } \mu = e^{\int g(x)dx}$$

$$2- \text{ اگر } h(y) = \frac{\frac{\partial N}{\partial x} - \frac{\partial M}{\partial y}}{M} \text{ تابعی از } y \text{ باشد آنگاه عامل انتگرال ساز برابر است با: } \mu = e^{\int h(y)dy}$$

عامل انتگرال ساز

مثال ۱۰

یک عامل انتگرال ساز برای معادلات دیفرانسیل زیر یافته و آنها را به معادلات دیفرانسیل کامل تبدیل می نمایم.

$$(a) : (x^4 + y^4)dx - xy^3dy = 0 \quad (b) : (\sin y + \cos y)dx + 2x \cos ydy = 0$$

حل (a): در مثال فوق داریم: $M(x, y) = x^4 + y^4$ و $N(x, y) = -xy^3$ که $N_x = -y^3 \neq N_y = 4y^3$. همچنین داریم:

$$g(x) = \frac{\frac{\partial M}{\partial y} - \frac{\partial N}{\partial x}}{N} = \frac{4y^3 + y^3}{-xy^3} = -\frac{5}{x}$$

پس عامل انتگرال ساز عبارت است از:

$$\mu(x) = e^{\int g(x)dx} = e^{\int -\frac{5}{x}dx} = e^{-5 \ln|x|} = e^{\ln x^{-5}} = x^{-5}$$

حل (b): در مثال فوق داریم: $M(x, y) = \sin y + \cos y$ و $N(x, y) = 2x \cos y$ که $N_x = 2 \cos y \neq N_y = \cos y - \sin y$. همچنین داریم:

$$h(y) = \frac{\frac{\partial N}{\partial x} - \frac{\partial M}{\partial y}}{M} = \frac{2 \cos y - (\cos y - \sin y)}{\sin y + \cos y} = 1$$

پس عامل انتگرال ساز عبارت است از:

$$\mu(y) = e^{\int h(y)dy} = e^{\int dy} = e^y$$

معادله دیفرانسل خطی

تعریف ۶.۶

معادله دیفرانسل خطی

این معادله در حالت کلی به صورت (۷) $y' + p(x)y = q(x)$ می باشد که در آن $p(x)$ و $q(x)$ توابعی پیوسته از x می باشند.

در معادله (۷) اگر $q(x) = 0$ آنگاه معادله دیفرانسل مرتبه اول خطی همگن و در غیر این صورت آن را غیر همگن می نامیم. اگر معادله دیفرانسل مرتبه اول خطی، همگن باشد، یعنی $y' + p(x)y = 0$ آنگاه این یک معادله جدایی پذیر است لذا جواب عمومی آن به دست می آید. اما اگر غیر همگن باشد آنگاه داریم:

$$\frac{dy}{dx} + p(x)y = q(x) \Rightarrow (p(x)y - q(x))dx + dy = 0$$

و لذا $g(x) = \frac{\frac{\partial M}{\partial y} - \frac{\partial N}{\partial x}}{N} = \frac{p(x) - 0}{1} = p(x)$ یک عبارت بر حسب x است. پس عامل انتگرال ساز برابر است با: $\mu = e^{\int p(x)dx} = e^{\int p(x)dx}$. با ضرب عامل انتگرال ساز در معادله دیفرانسل، یک معادله دیفرانسل کامل حاصل می شود:

$$\mu y' + \mu p(x)y = \mu q(x) \Rightarrow (ye^{\int p(x)dx})' = \mu q(x)$$

پس جواب عمومی برابر است با:

$$(y\mu)' = q(x)\mu \Rightarrow y\mu = \int q(x)\mu dx \Rightarrow y = \frac{1}{\mu} \left(\int q(x)\mu dx + c \right)$$

معادله دیفرانسل خطی

مثال ۱۱

جواب عمومی معادله خطی زیر را می یابیم:

$$(a): y' = y + 3x^2 e^x$$

حل (a): با مقایسه این معادله دیفرانسل با (۷) داریم:

$$p(x) = -1$$

$$q(x) = 3x^2 e^x$$

پس عامل انتگرال ساز برابر است با $\mu = e^{\int p(x)dx} = e^{\int -dx} = e^{-x}$. در نتیجه جواب عمومی عبارت است از:

$$y = \frac{1}{\mu} \left(\int q(x)\mu dx + c \right) = \frac{1}{e^{-x}} \left(\int 3x^2 e^x e^{-x} dx + c \right) = \frac{1}{e^{-x}} (x^3 + c)$$

حل (b): ابتدا با تقسیم طرفین معادله فوق بر x داریم:

$$y' + \frac{y}{x} = 3x$$

اکنون با مقایسه این معادله دیفرانسل با (۷) داریم:

$$p(x) = \frac{1}{x}$$

$$q(x) = 3x$$

پس عامل انتگرال ساز برابر است با $\mu = e^{\int p(x)dx} = e^{\int \frac{1}{x} dx} = e^{\ln|x|} = x$. در نتیجه جواب عمومی عبارت است از:

$$y = \frac{1}{\mu} \left(\int q(x) \mu dx + c \right) = \frac{1}{x} \left(\int 3x^2 dx + c \right) = x^2 + \frac{c}{x}, x \neq 0$$

معادله دیفرانسیل برنولی

تعریف ۷۶

معادله دیفرانسیل برنولی

این معادله در حالت کلی به صورت (۸) $y' + p(x)y = q(x)y^n$ می باشد که در آن $p(x)$ و $q(x)$ توابعی پیوسته از x می باشند و $n \in \mathbb{R}$.

در معادله (۸) اگر $n = 0$ یا $n = 1$ آنگاه معادله دیفرانسیل خطی و در غیر این صورت طرفین را بر y^n تقسیم می کنیم:

$$y' y^{-n} + p(x) y^{1-n} = q(x) \quad (9)$$

اکنون با تغییر متغیر $y^{1-n} = u$ داریم:

$$(1-n)y' y^{-n} = u' \Rightarrow y' y^{-n} = \frac{u'}{1-n}$$

با جایگذاری در معادله (۹) داریم:

$$u' + (1-n)p(x)u = (1-n)q(x)$$

که یک معادله دیفرانسیل خطی است و آن را حل می کنیم.

معادله دیفرانسیل برنولی

مثال ۱۲

جواب عمومی معادله $xy' - \frac{y}{2 \ln x} = y^2$ را می یابیم.

حل: با مقایسه معادله فوق با (۸) و تقسیم طرفین معادله بر $y^2 x$ داریم:

$$y^{-2} y' - \frac{1}{2x \ln x} y^{-1} = \frac{1}{x}$$

اکنون اگر قرار دهیم $u = y^{-1}$ آنگاه $u' = -y' y^{-2}$. لذا معادله با تغییر متغیر گفته شده به صورت خطی زیر در می آید:

$$u' + \frac{1}{2x \ln x} u = -\frac{1}{x}$$

که عامل انتگرال ساز آن برابر است با:

$$\mu(x) = e^{\int \frac{1}{2x \ln x} dx} = e^{\frac{1}{2} \ln(\ln x)} = (\ln x)^{\frac{1}{2}}$$

پس:

$$\begin{aligned} u &= (\ln x)^{-\frac{1}{2}} \left(\int -\frac{1}{x} (\ln x)^{\frac{1}{2}} dx + c \right) \\ &= -\frac{2}{3} \ln x + c (\ln x)^{-\frac{1}{2}} \end{aligned}$$

در نتیجه جواب عمومی برابر است با:

$$y = \frac{1}{-\frac{2}{3} \ln x + c (\ln x)^{-\frac{1}{2}}}$$

مجموعه تمرین‌های بخش ۶.۱

۱. (معادله جدایی پذیر) جواب عمومی معادلات دیفرانسیل زیر را محاسبه کنید.

$$\begin{array}{lll} \text{a.} & y' = \frac{1+y^2}{1+x^2} & \text{b.} & yy' = y^2x^3 + y^2x \\ \text{c.} & xy' - \frac{y}{\ln x} = xy^2 & \text{d.} & (1 + \ln x)dx + (1 + \ln y)dy = 0 \\ \text{e.} & xy' = (1-x^2)\cot y & \text{f.} & (x^2+1)yy' = (y^2+1)x \\ \text{g.} & \sqrt{1+x^2}y' = xe^{-y}, y(0)=0 & \text{h.} & y' = xe^{y-x^2}, y(0)=0 \end{array}$$

۲. (معادله همگن) جواب عمومی معادلات دیفرانسیل زیر را محاسبه کنید.

$$\begin{array}{lll} \text{a.} & (x^2+y^2)dy + 2x(x+y)dx = 0 & \text{b.} & xy' = y + \sqrt{x^2+y^2} \\ \text{c.} & (x^3+y^3)dx + 3xy^2dy = 0 & \text{d.} & (\sqrt{x+y} + \sqrt{x-y})dx + (\sqrt{x-y} - \sqrt{x+y})dy = 0 \\ \text{e.} & (x \tan(\frac{y}{x}) + y)dx - xdy = 0 & \text{f.} & x(x+y)y' = x^2+y^2, y(1)=0 \\ \text{g.} & (x^2+y^2)dx - 2xydy = 0, y(1)=1 \end{array}$$

۳. (معادله کامل) جواب عمومی معادلات دیفرانسیل زیر را محاسبه کنید.

$$\begin{array}{ll} \text{a.} & ye^{xy}dx + (xe^{xy} + 1)dy = 0 \\ \text{b.} & (2x \cos y + 3x^2y)dx + (x^3 - x^2 \sin y - y)dy = 0, y(0) = 2 \\ \text{c.} & (2xy - \tan y)dx + (x^2 - x \sec^2 y)dy = 0 \\ \text{d.} & (3x^2 + y \cos x)dx + (\sin x - 4y^2)dy = 0 \\ \text{e.} & (ye^{xy} - 2y^3)dy + (xe^{xy} - 6xy^2 - 2y)dy = 0, y(4) = 1 \\ \text{f.} & (3x^2 + 4xy)dx + (2x^2 + 2y)dy = 0 \end{array}$$

۴. (عامل انتگرال ساز) هر یک از معادلات زیر، عامل انتگرال سازی دارند که تابعی از x یا y می باشد. ابتدا عامل انتگرال ساز را بیابید، سپس جواب عمومی را تعیین کنید.

$$\begin{array}{lll} \text{a.} & 2x(y - e^{-x^2})dx + dy = 0 & \text{b.} & (x^4 + y^4)dx - xy^3dy = 0 \\ \text{c.} & y(x+y)dx + (x+2y-1)dy = 0 & \text{d.} & (3y - 2xe^{-3x})dx + dy = 0 \\ \text{e.} & (y-2x)dx - xdy = 0 & \text{f.} & (y^2 + x^2 + y)dy + xydy = 0 \end{array}$$

۵. (معادله خطی) جواب عمومی معادلات دیفرانسیل زیر را محاسبه کنید.

$$\begin{array}{lll} \text{a.} & xy' + y = \ln x + 1 & \text{b.} & y' + 2xy = xe^{-x^2} \\ \text{c.} & xy' + 2y = 8x^2 & \text{d.} & y' + y \cot x = \frac{1}{\sin x} \\ \text{e.} & (y^2 + x^2)dx - 2xydy = 0 & \text{f.} & y' = y + 3x^2e^x \\ \text{g.} & (1-x^2)y' = xy = x, y(0) = 2 & \text{h.} & (1+x^2)y' = 2xy = -2x, y(0) = -1 \end{array}$$

۶. (معادله برنولی) جواب عمومی معادلات دیفرانسیل زیر را محاسبه کنید.

$$\begin{array}{ll} \text{a.} & x(1-x^2)y' + (2x^2-1)y = x^3y^2 \\ \text{b.} & xy' - \frac{y}{2\ln x} = y^2 \\ \text{c.} & dy + (4y - 8y^{-3})xdx = 0 \\ \text{d.} & y' + \frac{1}{x}y = -2xy^2 \\ \text{e.} & x(x^2-1)y' - y = x^3y^2, y(2) = -\frac{1}{2} \end{array}$$